

Ярослав Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: slavatsetsik@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>Researcher ID : <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>**Зародження та початок діяльності чорносотенців на Волині**

Анотація. Метою статті є дослідження зародження чорносотенного руху на Волині у зазначений період. Автор з'ясовує роль православного духовенства у формуванні організаційної мережі СРН. Проаналізовано ключові напрями їх роботи. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні спеціально-історичних, загальнонаукових та міждисциплінарних методів дослідження із застосуванням принципів історизму, об'єктивності та науковості. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що проаналізовано особливості становлення чорносотенного руху на Волині; з'ясовано роль православного кліру у діяльності досліджуваного політичного угруповання; визначено головні доктринальні положення організації, соціальну базу, на яку вона спиралася у свої діяльності; досліджено роль духовенства у виборчих процесах; висвітлено роль чорносотенців в ускладненні міжнаціональних взаємовідносин у поліетнічному суспільстві регіону. **Висновки.** З моменту свого утворення російські чорносотенці розпочали цілеспрямовану та активну діяльність на Волині. На початковому етапі своєї роботи головну увагу зосереджували на формуванні організаційної мережі. Зважаючи на те, що біля витоків волинських осередків СРН стояло православне духовенство, ідеологічними натхненниками якого були єпископ Антоній та архімандрит Почаївської Лаври Віталій, їм вдалося досить швидко сформувати потужну мережу сільських відділів організації. Головною соціальною базою, що поповнювала лави чорносотенців, були місцеві селяни. Це пояснюється тим, що парафіяльні священники, виконуючи розпорядження керівництва єпархії, активно залучалися до розбудови організаційної мережі СРН. З моменту свого утворення чорносотенці зайняли відверту антипольську та антиєврейську позицію, що знайшло вираження на сторінках їхніх пресових органів. Одночасно з цим вони виступали за збереження самодержавства, посилення ролі РПЦ.

Ключові слова: Волинь, чорносотенці, політичне угруповання, міжнаціональні взаємовідносини, виборщики.

Постановка проблеми. Неупереджене дослідження діяльності чорносотенців на Волині на початку ХХ ст. дає змогу проаналізувати особливості суспільно-політичних процесів у регіоні, визначити роль православного духовенства у становленні та розвитку СРН на Волині, охарактеризувати основні напрями діяльності досліджуваного політичного угруповання, з'ясувати соціальну базу, на підтримку якої воно спиралося, дослідити роль СРН в ускладненні міжнаціональних взаємовідносин у регіоні, визначити головні політичні та соціально-економічні завдання, які ставили перед собою чорносотенці, проаналізувати їхнє ставлення до опонентів, органів влади та російського імператора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи, що Дж. Гілберт акцентував увагу на участі жінок у діяльності СРН, ним також досліджено причини виникнення чорносотенного руху в імперії та схематично охарактеризовано основні напрями їх діяльності (Гілберт : 2017). Виборчу програму чорносотенців під час обрання депутатів I та II Державної думи проаналізовано у праці білоруського історика А. Куріцина (Куріцин : 2018). Значний обсяг інформативного матеріалу про взаємовідносини правих партій і православного духовенства подано у праці І. В. Омелянчука, також констатовано, що на південно-західних землях духовенство активно включилося в роботу цього політичного угруповання (Омелянчук : 2019). Участь чорносотенців у виборах до Державної Думи Російської імперії на Волині у досліджуваний період висвітлено у праці Я. Цецика (Цецик : 2019).

Мета статті. У дослідженні автор поставив за мету на основі першоджерел та наукових праць дослідити причини виникнення та початковий етап діяльності чорносотенців на Волині, проаналізувати причини швидкого розвитку організаційної мережі цього політичного угруповання у краї та визначити, які соціальні групи їх підтримували.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. у Волинській губернії стала поширюватися російська права ідеологія, основним носієм якої був Союз російського народу

.....
(СРН). Зародження чорносотенного руху в краї відбувалося у контексті тогочасної політичної ситуації у Російській імперії. Страйки робітників, селянські повстання змусили імперську владу піти на ряд безпрецедентних поступок. Видання закону про віротерпимість, Маніфесту 17 жовтня 1905 р., дозвіл на діяльність політичних партій тощо призвело до мобілізації консервативних сил [Гілберт, 2017 : 659]. Російський консерватизм у досліджуваній період був різнобарвною «церковною парафією» – від помірних прихильників парламентаризму, як С. Вітте, й реакціонерів, зокрема В. Плеве. Під час першої революції відбувалося організаційне оформлення російського праворадикального руху, найвпливовішою силою якого був СРН, утворений восени 1905 р. [Гілберт, 2017 : 659].

Одним із гасел монархічних чорносотенних організацій було збереження «панування» Російської православної церкви (РПЦ). Це гасло активно підтримало духовенство. Згідно з підрахунками С. Степанова у СРН 10 % керівників губернських відділів і 32 % повітових були священниками. Однак найактивніше духовенство стало на бік чорносотенців на «південно-західних окраїнах імперії» [Омельяничук, 2019 : 23]. Це було зумовлено тією обставиною, що на цих землях революційний рух часто набирив етнонаціонального забарвлення. На етнічних російських землях ситуація була дещо іншою. Там інослав'я не загрожувало позиціям РПЦ, тому вона не мала противника, для боротьби з яким потребувала б союзу з СРН [Омельяничук, 2019 : 23-24].

На Волині біля витоків російського чорносотенного руху стояв православний клір, а одним з ідейних натхненників був єпископ Волинський та Житомирський Антоній. Упродовж 1905 – 1906 рр. у краї ідеологію організації пропагували пресові органи, що видавалися РПЦ. Головним осередком чорносотенного руху на Волині стала Почаївська Лавра.

Під час революційних подій 1905 – 1907 рр. духовенство у своїх проповідях і на сторінках видань різко засуджувало революційний рух. У статті під назвою «Чого хочуть революціонери» наголошувалося, що вони бажали розорити державу, а у випадку їх підтримки населенням це призвело б до перетворення країни у «пустелю». Своїми «солодкими обіцянками» вони вводили простих селян і робітників в оману [Чего, 1905 : 388].

У посланні до Волинської пастви єпископ Антоній, торкаючись революційних виступів на селі, констатував, що у деяких селах селяни прогнали «бунтівників». В інших їх послухали й примусово вигнали з маєтків найманих робітників, погрожуючи навесні забрати землю у поміщиків. Селяни повірили «продажним пройдисвітам та юнакам, що не довчилися, матросам які самовільно покинули службу, зрадивши присязі, вчителю яких вигнали зі шкіл і вони вступили на службу до ворогів держави». Антоній закликав селян не підтримувати ворогів, а дотримуватися правопорядку [Окружное, 1905 : 2-7].

Священнослужителі загострювали увагу на тому, що держава переживала важкі часи, а тому в містах і селах всі повинні об'єднатися й не дати «лихим людям послабити й згубити святу Русь». Для цього потрібно всіма способами сприяти «єднанню Церкви, Престолу та народу» та заспокоїти нашу «внутрішню смуту» [Воззвание, 1905 : 164-165].

Так, ще до утворення СРН представники православного кліру зображали революціонерів бунтівниками, пройдисвітами тощо, закликали селян виганяти їх із населених пунктів. Одночасно лунали заклики до об'єднання прихильників монархії, щоб спільними зусиллями подолати внутрішніх ворогів.

Восени 1905 р. у результаті об'єднання ряду монархічних організацій було утворено СРН. Одним із провідних центрів чорносотенного руху в Україні став Почаївський відділ СРН, заснований у 1906 р., а архімандрит Почаївської Лаври став лідером місцевих чорносотенців. У реєстровій книзі Волинського губернського присутствія у справах про організації та союзи за 1906–1907 рр. зазначалося, що Почаївський відділ СРН «ставить собі за мету розвиток народної руської самосвідомості і об'єднання руських людей всіх станів Волині та сусідніх губерній для спільної роботи на користь дорогої вітчизни-Росії, єдиної і неподільної» [Боярчук А., 2017 : 36; Цецик, 2019 : 14-15].

На основі статуту СРН прийнято статут «Почаївського Союзу руського народу», в якому йшлося, що основною метою діяльності організації був «розвиток народної російської самосвідомості» й «об'єднання всіх російських людей» Волині та сусідніх із нею губерній незалежно від їхнього майнової чи станової приналежності [Цецик, 2019 : 15]. Найважливішим програмним положенням СРН було визнання монархії як єдиної «розумної і правильної форми державного устрою». Істинною формою монархічного устрою вони визнавали самодержавство, водночас згідно з поглядами чорносотенців воно не могло трансформуватися у форму «угоди чи договору між народом і верховною владою з метою обмеження останньої» [Курицін, 2018 : 84].

Принагідно слід зауважити, що до утворення Почаївського відділу СРН була спроба створити Російську народну партію на Волині. Її програму опубліковано на сторінках «Волинских епархиальных ведомостей». Ключові положення зводилися до безмежної відданості православній вірі, імператору, батьківщині. Державний лад мав бути самодержавним з

«народним представництвом», але імператор повинен затверджувати всі закони. Особа імператора та членів його родини були недоторканими. На всі державні посади повинні призначатися «здібні та перевірені російські патріоти» [Программа, 1906 : 254-255]. Новими для держави пунктами було зрівняння жінок з чоловіками в «особистих, спадкових, майнових та освітніх правах»; декларувалися свобода віросповідань, але «не шкідливих у жодному відношенні для держави і суспільства»; свобода слова та друку (за умови, що це не «підриватиме основ державності»; свобода союзів (лише тих, що «не сприяли моральному занепаду суспільства та не загрожували інтересам і цілісності держави») [Программа, 1906 : 255].

Пропонувалося відновити РПЦ у стародавньому «істинно-православному дусі: патріархат, церковні собори тощо» та звільнити її від «поневолення світською владою й бюрократією», надати право самостійно здійснювати виховання населення «у релігійно-моральному дусі згідно церковних канонів» [Программа, 1906 : 256].

В економічному та культурно-освітньому плані пропонувалося підняти заробітну плату для вчителів, щоб покращити їх педагогічну діяльність у «справі релігійно-національної освіти й виховання народу», збільшити земельні наділи малоземельним і безземельним селянам; одночасно з цим пропонувалося посилити охорону власників підприємств від «свавілля робітників», а всім робітникам, працівникам залізничного транспорту та пошти і службовцям, що отримували винагороду від держави, заборонялося вступати у будь-які страйкові союзи [Программа, 1906 : 256-257]. Одним із важливих положень партійної програми була боротьба з «іноземною та власною підпільною пропагандою», яку проводили через «російських відщепенців та іногородців», і головною метою якої був «підрив підвалин і цілісності держави» [Программа, 1906 : 257]. Цю політичну програму підтримав єпископ Антоній. Очолив рух І. Роганович [Программа, 1906 : 260].

Отже, на початку 1906 р. на Волині була спроба створити регіональну монархічну партію, біля витоків якої стояло православне духовенство. Однак це політичне угруповання не розгорнуло своєї діяльності й незабаром влилося в лави чорносотенців, що було зумовлено спільністю політичних ідеалів та поглядів на майбутнє імперії.

Перебуваючи на засадах непорушності імператорської влади й самодержавства, чорносотенці приймали активну участь у виборах до Державної думи Російської імперії. При цьому вони намагалися зробити усе можливе, щоб від Волині було обрано або їх членів, або прибічників чорносотенної ідеології. Під час виборів у 1906 р. селяни-виборщики зупинилися при Свято-Успенському соборі, де була резиденція єпископа Антонія. У результаті вони віддали свої голоси за чорносотенців. Однак до Думи направлено скаргу на такі дії православного кліру. Робота думської комісії широко висвітлювалася у тогочасній волинській пресі.

В одній публікації ішлося, що у серпні 1906 р. розпочалося розслідування проведення виборів депутатів Думи у Волинській губернії. Після деяких роздумів відкомандировані до регіону члени думської комісії Я. Е. Дітц, Г. М. Линтварьов та І. І. Антонов прийняли рішення проводити засідання у відкритому режимі [Разследование, 1906 : 308]. Чорносотенці вважали, що Я. Е. Дітц був євреєм, а це могло вплинути на результати розгляду справи [Разследование, 1906 : 308].

На початку розгляду справи виникла дискусія, чи мали право перебувати у залі депутати від Волинської губернії, Андро, обраний від курії поміщиків, та Базиліук, обраний від курії селян. Після певних роздумів прийняли рішення дозволити їм залишитися. Предметом скарги було те, що, як стверджував Фрішман, його не допустили до монастиря, де зупинилися селяни, щоб зустрітися з ними. Коли ж йому вдалося до них потрапити, через декілька хвилин підійшов Андро та ще один поміщик, йому невідомий, а селян від нього ізолювали, наголосивши, що «їм пора обідати» [Разследование, 1906 : 308-309]. Коли він вдруге прийшов до собору 12 квітня 1906 р., селяни перебували на подвір'ї, але з ними спілкувалися архімандрит Віталій та священник Концевич. Фрішман намагався виступити перед селянами з промовою, але Віталій не дав йому цього зробити, сказавши «не слухайте його – це жид». Він вступив з архімандритом у суперечку, але останній оголосив, що передвиборне зібрання серед селян проводиться не буде [Разследование, 1906 : 309]. Голова задав свідку запитання, чи навмисне зібрання припинено, на що той відповів ствердно. Також наголошувалося на тому, що міських виборщиків у монастирі не було, оскільки православний клір виступав проти об'єднання з ними [Разследование, 1906 : 309].

Свідок Файнштейн стверджував, що напередодні голосування він та ще троє міських виборщиків направилися до селян, щоб розпочати з ними переговори щодо обрання депутатів. Біля монастиря була велика кількість поліцейських нарядів. Незважаючи на це, їм вдалося потрапити до нього. Вони запропонували обрати 11 депутатів-селян та 2-х міщан. Ця пропозиція припала селянам до вподоби, але хтось із них зі смутком зазначив, що з цим слід було звернутися до них раніше, а на той момент було вже пізно. У той час зайшов поліцейський

.....
офіцер і наголосив на тому, що вони не мали права перебувати у приміщенні. Після цього їх доставили до поліцейського управління. Через деякий час з'явився поліцеймейстер чи його помічник (свідок точно не знав) і грубим тоном висловив своє обурення, чому вони «вешталися ночами» [Показание, 1906 : 311].

В іншій публікації увага акцентувалася на тому, що 10 квітня 1906 р., коли виборщики-селяни почали з'їжджати до Житомира, у всіх газетах надруковано інформацію «про блискучу перемогу євреїв на міських виборах». Цю інформацію трактували по-різному, але всі розуміли, як це могло вплинути на результати виборів від губернії. Коли селяни під'їжджали до Житомира, їх запрошували євреї «пити чай, пиво, пропонували влаштувати у Житомирі на квартирах». Цим займався виборщик від робітників Свентковський, котрий пропагував і в монастирі. Кілька разів його просили покинути територію монастиря [Показание, 1906 : 313].

У Житомирі виборщики-міщани зібралися у готелі «Національ», поміщики-готелі «Рим». Селяни розуміли, що вони матимуть силу лише тоді, коли зберуться разом. Напередодні кількох селян євреям вдалося завести на свої квартири, але, зустрівшись із іншими, вони перейшли до монастиря. Незважаючи на це, близько 10 селян-виборщиків на час виборів жили на приватних квартирах. Монастир відвідували лише для того, щоб брати участь у переговорах: жодного утиску вони за це не мали [Показание, 1906 : 313-314]. Коли селяни обирали своїх кандидатів у депутати Думи, євреї поводили себе некоректно. Вони погрожували селянам, особливо виборщик з Острога Зусьман. У публікації зазначалося, що такі погрози не безпідставні й до окремих виборців могли застосувати насильство. Адже напередодні виборів одному з євреїв кинули у вікно бомбу [Показание, 1906 : 316-317].

Отже, як свідчать наведені вище факти, чорносотенці, робили усе можливе, щоб не дати змоги селянам-виборщикам вступити у прями контакти з міськими виборщиками, серед яких було багато євреїв. Одночасно з цим вони висували євреям звинувачення у некоректній поведінці щодо селян під час обрання депутатів. Цим самим вони намагалися виправдати свої дії. Адже селяни, більшість з яких були неосвіченими, дослухалися до порад священників і проголосували за «потрібних кандидатів».

Під час виборів духовенство Південно-Західного краю відіграло у них вагомую роль. Використовуючи свій авторитет, священники мали можливість впливати на виборщиків та уповноважених від волостей. Ухиляючись від прямої передвиборчої агітації, духовенство не повинно відштовхувати від себе селян, коли вони зверталися до нього за порадою щодо «балотування обраних осіб». Адже важко було визначити, кого можна обрати, особливо, коли їх знатимуть упродовж короткого часу. В умовах невизначеності уповноважені від духовенства повинні не лише голосувати, а й давати поради іншим, насамперед уповноваженим від селян виборщикам [Д. Са., 1906 :186-189]. З цього приводу в одній із публікацій ішлося, що у складний перехідний період на священників, як єдиних відносно освічених людей на селі, що користувалися довірою селян, покладался обов'язок бути не лише духовними наставниками, а й консультантами в питаннях економічних, соціальних і суспільних. Вибори до Думи, організація роботи землевпорядкувальних комісій викликали у селян багато непорозумінь. Часто «благомислячі селяни» зверталися за консультаціями і допомогою до священників, які до того часу перебували осторонь від громадського життя. Події, що відбувалися у суспільному житті держави, застали духовенство невідготівленим до них. У єднанні з народом та дієвій участі у вирішенні його проблем, духовенство отримало шанс для свого відродження та відновлення впливу, що послаблювався, а також покращення свого фінансового благополуччя [Д. С.в, 1906 : 960-965].

Отже, пропонувалося активізувати роботу парафіяльних священників з метою консультування селян з різних проблем. Насамперед це стосувалося виборчого процесу. Адже вони знали настрої своїх парафіян, а це могло вплинути на вибори уповноважених виборщиків.

Після утворення Почаївського відділу СРН організація розпочала активно формувати свою організаційну мережу у краї. Досить швидко, завдяки цілеспрямованій і наполегливій роботі кліру, в багатьох населених пунктах розпочали активну діяльність союзники. Вони наголошували, що СРН стояв за православну віру, російського самодержавного царя та російський народ, що до його лав євреї не приймалися, навіть якщо вони були християнами. Станом на літо 1906 р. діяло понад 100 відділів. Константинопольський патріарх, ознайомившись із цілями та завданнями «Союзу», прислав своє архіпастирське благословення та побажав якомога швидше досягнути поставленої мети [Патриаршее, 1906 : 322]. Своїм першочерговим завданням союзники поставили об'єднати всіх, хто любив Російську державу та протидіяти «смути», заохочувати до корисної праці «на користь батьківщини». До СРН мали право вступати представники всіх станів [Союзы, 1905 : 223].

Інформація про відкриття нових сільських осередків Союзу та їх діяльність часто публікувалася у пресових органах чорносотенців. Коли у с. Вілія Острозького повіту відкрили

відділ СРН, селяни почали читати «союзнi» видання та бажали «зробити щось добре, корисне для суспільства» [Члены, 1906 : 453].

Під час релігійних свят та у недільні дні більшість селян утримувалися від роботи, але брали активну участь у ярмарках. Проведення торгівлі у такі дні було «гріхом», тому проведення ярмарків у такі дні потрібно припинити, перенісши на інші, – йшлося в одній публікації. Якби це вдалося зробити, то селяни відвідували б церкву, що убезпечило б їх від гріхів. Закликали союзників підтримати цю ініціативу [Члены, 1906 : 454-455].

1 жовтня 1906 р. у с. Крупець Радзівілівської волості Кременецького повіту після служби Божої протоієрей О. Думницький запропонував місцевим селянам організувати осередок СРН. Відразу ж сформував список охочих вступити. Натомість Радзівілівський ксьондз у колі своїх парафіян-поляків «ображав» Почаївську Лавру та активно виступав проти вступу селян до союзу, він отримав від католиків клятву, що вони «протидіятимуть православним» [Черешневский, 1906 : 457-458]. Члени СРН повинні були підтримувати православну віру бо «останнім часом» проти православних стали виступали католики, старообрядці, протестанти та євреї, котрі «глумилися над православною вірою» та протидіяли розпусті, яку сповідували «соціалісти» [О чем, 1906 : 505-508].

Упродовж 1906 р. у регіоні розпочався процес формування організаційної мережі досліджуваного політичного угруповання, біля витоків якого перебувало православне духовенство. Одним із ключових напрямів діяльності організації було намагання дискредитувати римо-католиків, звинувачуючи їх у протидії РПЦ, але вагомих аргументів не наводилося.

Регулярно проводилися наради керівників Почаївського відділу СРН. Так, 20 серпня 1906 р. після молитви на нараді зачитано вітальні телеграми від Миколи II, Волинського губернатора, архієпископа Антонія, Київського і Ярославського союзів. Керували її проведенням архимандрит Віталій, ієромонах Іліодор та троє селян Є. І. Синьковський, П. А. Малкуш та Й. І. Киричук. Було обрано депутата на загальний з'їзд російських людей у Петербурзі. На наступному зібранні 30 серпня планували обговорювати надання допомоги селянам у вирішенні земельного питання [Собрание, 1906 : 383-384].

Чорносотенці негативно ставилися до можливості введення конституції в імперії. З цього приводу зазначалося, що населенню конституція не потрібна, йому добре жилося й при самодержавстві. «Конституція, – наголошували вони, – потрібна лише тим, хто за допомогою обману, підкупу та брехні намагався отримати владу та бути обраним до парламенту». Суперечки з царем могли призвести до розпаду держави чи її послаблення, чого наполегливо добивалися вороги [Кому, 1905 : 402-403]. До таких ворогів вони відносили іногородців та інославів, насамперед євреїв. У цьому контексті ними передруковано статтю з журналу «Колокол» про місце російського народу в імперії, враховуючи становище іногородців, насамперед євреїв.

На державній службі перебувала значна кількість «представників цього племені». Їх побічний вплив у правлячих сферах затьмарив вплив поляків, німців і навіть часто самих росіян. Згідно з виборчим правом при формуванні Державної думи не було жодної різниці між росіянами та євреями. Це стало причиною блискучого успіху «єврейського впливу в уряді» [Место, 1906 : 412].

Окрема увага приділялася питанню щодо єврейського землеволодіння. Стверджували, що у Царстві Польському у 1860 р. євреї володіли 6 тисячами десятин, а в 1900 р. – 344 тисячами десятин. Тобто обсяги їхнього землеволодіння за 40 років зросли у 57 разів. У «смугі осілости» у 1860 р. євреї володіли 16 тисячами десятин, а в 1901 р. – 1 265 тисяч десятин. Тобто обсяги їхніх землеволодінь за 40 років збільшилися у багато разів [Место, 1906 : 412].

У Європейській частині Росії за «межею своїх осілих прав» 1860 р. євреї володіли 3 тисячами десятин, а в 1900 р. – 745 тисячами десятин. Тобто обсяги їхніх землеволодінь за 40 років зросли у 248 разів. Окрім цього, вони володіли земельними наділами на Кавказі, в Сибіру, Середній Азії. Загалом у Російській імперії за 40 років – з 1860 р. до 1900 р. – єврейське землеволодіння зросло з 70 тисяч десятин до 2 381 057 десятин. Зокрема, на праві власності вони володіли 1 445 000 десятин, а на праві оренди – 935 тисячами десятин. Ці дані відносилися до 1900 р. Впродовж 1901 – 1905 р. євреї придбали величезні земельні площі. Тому обсяги їхнього землеволодіння в імперії становили близько 5 мільйонів десятин. Ставилося питання, скільки землі залишиться у росіян через 20 років, якщо вони й далі будуть захищати права іногородців [Место, 1906 : 412-413].

Отож чорносотенці наводили факти різкого збільшення єврейського землеволодіння у різних регіонах імперії. І це тоді, коли існували обмежувальні закони, що забороняли їм купувати чи орендувати землю. Такі цифри викликають певні сумніви. З іншого боку, слід враховувати, що у досліджуваній період спостерігалось скорочення поміщицького землеволодіння, що зумовлено розоренням значної частини поміщиків.

Зважаючи на тогочасну ситуацію, СРН перебував на позиції непорушності права власності на землю. У цьому контексті вони підтримували Союз земельних власників, який метою своєї діяльності визначив захист земельної власності й об'єднання осіб, які визнавали право приватної власності головною підвалиною існування держави, а свободу й забезпечення праці – необхідними засобами – умовою підняття добробуту населення та розвитку промислового життя держави [Всероссийский, 1906 : 979-980].

Селянські виступи, що не припинялися у різних місцевостях імперії, стали доказом того, що до умиротворення ще далеко. Селяни, що були позбавлені керівників з об'єктивним розумінням політичної ситуації, ще довго «пам'ятатимуть заманливі пропозиції соціалістів», а наявність у їхніх лавах «енергійних і вольових людей» підтверджувало, що вони не припинять своєї діяльності доти, доки не переможуть чи не «зазнають цілковитої поразки». Тому не потрібно було себе зваблювати тим, що в країні швидко настане порядок [Центральный, 1906 : 980]. Пропонували для блага батьківщини об'єднати «всіх справжніх синів» навколо лозунгу «право власності непорушне» [Центральный, 1906 : 981].

Отже, чорносотенці перебували на платформі непорушності приватної власності, підтвердженням чого була їхня участь у роботі Союзу землевласників. Даючи об'єктивну оцінку внутрішньополітичній ситуації у країні, вони розуміли, що до її врегулювання ще далеко.

Висновки. На початковому етапі своєї діяльності на Волині чорносотенці ключову роль приділяли формуванню організаційної мережі. Чорносотенний рух виник як протидія реакційних сил імперії революційним подіям 1905 – 1907 рр. Організація активно та войовниче виступала проти будь-яких змін у суспільстві, а представників лівих політичних структур вони вважали ворогами імперії. Біля витоків цього політичного угруповання у краї стояли діячі РПЦ, а залучення великої кількості парафіяльних священників зумовило швидке зростання чисельності. Головною соціальною базою було українське селянство. Це зумовлено тим чинником, що сільські союзи відділи часто організовувалися при церквах, а списки охочих склалися священниками. Перебуваючи на позиції захисту інтересів самодержавства та РПЦ, чорносотенці активно пропагували свою ідеологію серед населення регіону. Маючи великий вплив на селян, вони великою мірою визначали результати виборів депутатів Думи від Волинської губернії. З моменту свого організаційного утворення СРН активно виступав проти поляків-католиків та євреїв, що ускладнювало й так не прості міжнаціональні взаємовідносини на Волині. Цей напрям діяльності вони здійснювали у контексті тогочасної імперської політики.

Подяка. Висловлюю щире вдячність членам редакційної колегії журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку та працівникам Державних архівів Житомирської та Рівненської областей, Рівненського обласного краєзнавчого музею за надання змоги опрацювати документи, що висвітлюють ключові питання досліджуваної теми.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для проведення цього дослідження й публікації статті.

Джерела та література:

Боярчук А. (2017). Участь православного духовенства Волинської губернії в діяльності «Союза русского народа». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки.* 5. 34-43.

Воззвание (1905). Воззвание к русским людям. *Прибавление к Почаевскому листку за 1905 год.* 21. 164-165.

Всероссийский (1906) Всероссийский Союз земельных собственников. *Волинская епархиальная ведомости, 11 октября, 979-980.*

Гилберт, Дж. (2017). Женщины, национализм и российские правые организации (1905 – 1917). *Quaestio Rossica* Vol. 5, 3. 656-674. doi: 10.15826/qr.2017.3.243.

Д. С. (1906а) Житейские отголоски. Мысли сельского священника по поводу выборов в Государственную Думу. *Волинская епархиальная ведомости. Часть неофициальная, 21 февраля, 186-189.*

Д. С. (1906b) Житейские отголоски. (Положение духовенства в общественном движении). *Волинская епархиальная ведомости. Часть неофициальная, 11 октября, 960-965.*

Кому (1905) Кому нужна конституция? *Прибавление к Почаевскому листку за 1905 год.* 52. 402-403.

Курицын, А. И. (2018). Избирательная программа Союза русского народа на выборах в I и II Государственную думу. *Вестник научной ассоциации студентов и аспирантов исторического факультета Пермского государственного университета. Серия: Studis historica juvenum.* 83-93.

Место (1906). Место русского народа в империи. *Волинская епархиальная ведомости. Часть неофициальная. 11 и 21 апреля, 412-413.*

Окружное (1905). Окружное послание к Волинской пастве. *Почаевский листок.* 50. 1-10.

- Омельянчук И. В.** (2019). Правые партии и православное духовенство в 1905 – 1914 гг. (На примере Владимирской губернии). *Вестник православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия II. История Русской православной церкви.* 87. 23-39. doi: 10.15382/sturl201987.23-39
- О чем** (1906). О чем нужно позаботится Союзу Русского Народа. *Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год.* 51. 505-508.
- Патриаршее** (1906). Патриаршее благословление союзу русского народа. *Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год.* 29. 322.
- Показание** (1906). Показание о волынских выборах. (Это показание послано депутату А. Г. Гринюку для представления в Думу). *Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год.* 29. 313-317.
- Программа** (1906). Программа Русской Народной Партии на Волыни в гор. Житомир. *Волынския епархиальныя ведомости. Часть неофициальная. 1 марта,* 254-260.
- Разследование** (1906). Разследование волынских выборов. *Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год.* 27. 308-311.
- Собрание** (1906). Собрание Почаевского Союза Русского народа. *Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год.* 35. 383-384
- Союзы** (1906). *Союзы русских людей.* *Прибавление к Почаевскому листку за 1905 год.* 59. 223-224.
- Центральный** (1906). Центральный совет. Воззвание. *Волынския епархиальныя ведомости, 11 октября, 980-982.*
- Цецик Я.П.** (2019). Участь чорносотенців у виборах на Волині у 1906 – 1912 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць.* 28. 14-19. doi: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-14-19>.
- Чего** (1905). Чего хотят революционеры. *Прибавление к Почаевскому листку за 1905 год.* 50. 385-388.
- Черешневский В.** (1906). Поучение ксендза. *Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год.* 44. 457-458.
- Члены** (1906). Члены Вилийского Отдела Союза Русского Народа. Наше безчестье. *Прибавление к Почаевскому листку за 1906 год.* 44. 453-455.

Ярослав Цецик

Национальный университет водного хозяйства и природопользования
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Зарождение и начало деятельности черносотенцев на Волыни

Аннотация. Целью статьи является исследование зарождения черносотенного движения на Волыни в указанный период. Автор выясняет роль православного духовенства в формировании организационной сети СРН. Проанализированы ключевые направления их работы. **Методология исследования** основана на сочетании специально-исторических, общенаучных и междисциплинарных методов исследования с применением принципов историзма, объективности и научности. **Научная новизна работы** заключается в том, что проанализированы особенности становления черносотенного движения на Волыни; выяснена роль православного клира в деятельности исследуемого политической группировки; определены основные доктринальные положения организации, социальная база, на которую она опиралась в своей деятельности; исследована роль духовенства в избирательных процессах; освещена роль черносотенцев в осложнении межнациональных взаимоотношений в полиэтничном обществе региона. **Выводы.** С момента своего образования российские черносотенцы начали целенаправленную и активную деятельность на Волыни. На начальном этапе своей работы они главное внимание сосредоточили на формировании организационной сети. Учитывая, что у истоков волынских ячеек СРН стояло православное духовенство, идеологическими вдохновителями которого были епископ Антоний и архимандрит Почаевской Лавры Виталий, им удалось достаточно быстро сформировать мощную сеть сельских отделов организации. Главной социальной базой, которая пополнила ряды черносотенцев, были местные крестьяне. Это объясняется тем, что приходские священники, выполняя распоряжение руководства епархии, активно привлекались к развитию организационной сети СРН. С момента своего образования черносотенцы заняли откровенную антипольскую и антиеврейскую позицию, что выразилось на страницах их прессовых органов. Одновременно с этим они выступали за сохранение самодержавия, усиление роли РПЦ.

.....
Ключевые слова: Вольны, черносотенцы, политическая группировка, межнациональные взаимоотношения, выборщики.

Yaroslav P. Tsetsyk

National University of Water and Environmental Engineering
(PhD) History, Associate Professor (Ukraine)

The origin and beginning of activities of Black Hundreds in Volyn

Abstract. *The aim of the article is to study the origin of the Black Hundred movement in Volyn in this period. The author clarifies the role of the Orthodox clergy in the formation of the NRC's organizational network. The key directions of their work are analyzed. The research methodology is based on a combination of special historical, general scientific and interdisciplinary research methods using the principles of historicism, objectivity and scientificity. The scientific novelty of the work is that: the peculiarities of the formation of the Black Hundred movement in Volyn are analyzed; the role of the Orthodox clergy in the activities of the studied political group has been clarified; the main doctrinal provisions of the organization, the social base on which it relied in its activities are determined; the role of the clergy in electoral processes is studied; the role of the Black Hundreds in the complication of interethnic relations in the polyethnic society of the region is highlighted. Conclusions.* Since their formation, the Russian Black Hundreds have begun purposeful and active activities in Volhynia. At the initial stage of their work, they focused on the formation of the organizational network. Given that at the origins of the Volyn branches of the NRC stood the Orthodox clergy, whose ideological instigators were Bishop Anthony and Archimandrite of the Pochaiv Lavra Vitaly, they managed to quickly form a powerful network of rural departments of the organization. The main social base that replenished the ranks of the Black Hundreds were local peasants. This is explained by the fact that the parish priests, following the orders of the diocese's leadership, were actively involved in the development of the NRC's organizational network. Since their formation, the Black Hundreds have taken an outspoken anti-Polish and anti-Jewish stance which has found expression in the pages of their press. At the same time, they advocated the preservation of autocracy, strengthening the role of the ROC.

Key words: Volyn, Black Hundreds, political grouping, interethnic relations, voters.

References:

- Boiarchuk A.** (2017). Uchast pravoslavnoho dukhovenstva Volynskoi hubernii v diialnosti «Soiuza russkoho naroda» [Participation of the Orthodox clergy of the Volyn province in the activities of the «Union of the Russian people»]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Istorychni nauky - Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University. Series: Historical Sciences.* 5. 34-43. [in Ukrainian].
- Vozzvanie** (1905). Vozzvanie k russkim lyudyam. [Appeal to the Russian people]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1905 god.* 21. 164-165. [in Russian].
- Vserossijskij** (1906) Vserossijskij Soyuz zemelnyh sobstvennikov [All-Russian Union of Land Owners]. *Volynkiya eparhialnyya vedomosti*, 11 oktyabrya, 979-980. [in Russian].
- Gilbert, Dzh.** (2017). Zhenshiny, nacionalizm i rossijskie pravye organizacii (1905 – 1917) [Women, Nationalism and Russian Rightist Organizations (1905 - 1917)]. *Quaestio Rossica Vol. 5, 3.* 656-674. doi: 10.15826/qr.2017.3.243. [in Russian].
- D. S.** (1906a) Zhitejskie otgoloski. Mysli selskogo svyashennika po povodu vyborov v Gosudarstvennuyu Dumu [Thoughts of a rural priest on the elections to the State Duma]. *Volynkiya eparhialnyya vedomosti. Chast neoficialnaya, 21 fevralya, 186-189.* [in Russian].
- D. S.** (1906b) Zhitejskie otgoloski. (Polozhenie duhovenstva v obshestvennom dvizhenii) [Everyday echoes. (The position of the clergy in the social movement)]. *Volynkiya eparhialnyya vedomosti. Chast neoficialnaya, 11 oktyabrya, 960-965.* [in Russian].
- Komu** (1905) Komu nuzhna konstituciya? [Who needs a constitution?]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1905 god.* 52. 402-403. [in Russian].
- Kuricyn, A. I.** (2018). Izbiratel'naya programma Soyuz russkogo naroda na vyborah v I i II Gosudarstvennuyu dumu [The electoral program of the Union of the Russian people in the elections to the I and II State Duma]. *Vestnik nauchnoj associacii studentov i aspirantov istoricheskogo fakulteta Permskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Studis historica juvenum.* 83-93. [in Russian].
- Mesto** (1906). Mesto russkago naroda v imperii [The place of the Russian people in the empire]. *Volynkiya eparhialnyya vedomosti. Chast neoficialnaya. 11 i 21 aprelya, 412-413.* [in Russian].
- Okruzhnoe** (1905). Okruzhnoe poslanie k Volynskoj pastve [District message to the Volyn flock]. *Pochaevskij listok.* 50. 1-10. [in Russian].

- Omelyanchuk I. V.** (2019). Pravye partii i pravoslavnoe duhovenstvo v 1905 – 1914 gg. (Na primere Vladimirskoj gubernii) [Right-wing parties and the Orthodox clergy in 1905-1914 (On the example of the Vladimir province)]. *Vestnik pravoslavnogo Svyato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta. Seriya II. Istoriya Russkoj pravoslavnoj cerkvi.* 87. 23-39. doi: 10.15382/sturll201987.23-39_ [in Russian].
- O chem** (1906). O chem nuzhno pozabotitsya Soyuzu Russkago Naroda [What the Union of the Russian People needs to take care of]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1906 god.* 51. 505-508. [in Russian].
- Patriarshee** (1906). Patriarshee blagoslovenie soyuzu russkago naroda [Patriarchal Blessing to the Union of the Russian People]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1906 god.* 29. 322. [in Russian].
- Pokazanie** (1906). Pokazanie o volynskih vyborah. (Eto pokazanie poslano deputatu A. G. Grinyuku dlya predstavleniya v Dumu) [Testimony about the Volyn elections. (This testimony was sent to deputy A.G. Grinyuk for submission to the Duma)]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1906 god.* 29. 313-317. [in Russian].
- Programma (1906)**. Programma Russkoj Narodnoj Partii na Volyni v gor. Zhitomir [The program of the Russian People's Party in Volyn in the mountains. Zhitomir]. *Volynkiya eparhialnyya vedomosti. Chast neoficialnaya. 1 marta,* 254-260. [in Russian].
- Razsledovanie** (1906). Razsledovanie volynskih vyborov [Investigation of the Volyn elections]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1906 god.* 27. 308-311. [in Russian].
- Sobranie** (1906). Sobranie Pochaevskago Soyuzu Russkago naroda [Meeting of the Pochaev Union of the Russian People]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1906 god.* 35. 383-384. [in Russian].
- Soyuzy** (1906). Soyuzы russkih lyudej [Unions of Russian people]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1905 god.* 59. 223-224. [in Russian].
- Centralnyj** (1906). Centralnyj sovet. Vozzvanie [Central Council. Appeal]. *Volynkiya eparhialnyya vedomosti, 11 oktyabrya,* 980-982. [in Russian].
- Tsetsyk Ya.P.** (2019). Uchast chornosotentsiv u vyborah na Volyni u 1906 – 1912 rr. [Participation of Black Hundreds in the elections in Volyn in 1906 - 1912]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya : Istoriiia - Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History..* 28. 14-19. doi: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-14-19>. [in Ukrainian].
- Chego** (1905). Chego hotyat revolyucionery [What revolutionaries want]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1905 god.* 50. 385-388. [in Russian].
- Chereshnevskij V.** (1906). Pouchenie ksendza [The priest's teaching]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1906 god.* 44. 457-458. [in Russian].
- Chleny** (1906). Chleny Vilijskago Otdela Soyuzu Russkago Naroda. Nashe bezcheste [Members of the Viliyskago Department of the Union of the Russian People. Our dishonor]. *Pribavlenie k Pochaevskomu listku za 1906 god.* 44. 453-455. [in Russian].

Статтю надіслано до редколегії 05.08.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 10.09.2020 р.